

Voor zijn reizen door Rusland kon Michel Krielaars zich geen betere gids wensen dan Anton Tsjechov. De grote Russische schrijver was een voortreffelijk beschouwer en wist als geen ander de aard van zijn land en landgenoten te doorgronden. Hij zag luiheid, dronkenschap, ontrouw, racisme en antisemitisme, maar ook veerkracht en relativiseringsvermogen. Met Tsjechovs blik reist Krielaars zijn held achterna, van Moskou naar Sint-Petersburg en Jalta, van Perm naar Jekaterinburg, van het Siberische Tomsk naar Vladivostok.

Krielaars spreekt arbeiders, winkeliers en boeren, die moeite hebben te overleven in een archaïsche maatschappij, en ontmoet ook burgemeesters, oppositiepolitici, artsen en leraren, die hun uiterste best doen hun land te veranderen. Het resulteert in een bewogen en weemoedig verslag van een land dat in beweging probeert te komen, maar nog altijd vastgeroest zit in een mentaliteit die in veel opzichten dateert uit de Middeleeuwen.

Inhoud

Het hondje van Tsjechov	11
Voorzichtige kennismaking	17
Dolen door ruïnes	24
Op de thee bij de adel	29
Teckels aan zee	32
Die arme Sovjet-Unie	41
De opgeklommen zoon van een lijfeigene	47
Een school als monument	49
En dan gaat het mis	56
Een grimmige tijd	58
De ijzeren weg naar de toekomst	61
De geheime politie krijgt het voor het zeggen	63
Naar Moskou!	68
Voorgoed herenigd	72
Registreren als onaangenaam tijdverdrijf	79
In en uit het ziekenhuis	83
Tijd voor het bordeel	91
Bij de homo's	97
Ach, arm Moskou!	101
Het huwelijk als ideaal	107
'Een kip is geen vogel, een vrouw is geen mens'	111
Heen en weer	118
Vastigheid	121
Status	125
Buigen voor de majesteit	128
Hoofd- en hofstad	132

De muze van Brodski	138
Laatste halte in Moskou	144
Odessa	146
Een ommetje met Paustovski	152
Jaroslavl	154
Bij de ontnuchteringspolitie	158
De twaalf stoelen	161
Het stadje van het mooie licht	166
Een avondje uit in Kinesjma	172
Naar de Tataren	175
Eindelijk aan boord	183
a/b Pjotr Alabin	185
Viva Samara	189
De gekwelde zusters van Perm	193
Perm-36	199
In de partytent	206
Jekaterinburg	211
Drugs en uien	216
De weg naar Tomsk	220
Klokkenluider onder politiemannen	224
Een varken met een kalotje	228
China ahoy!	233
Niet verder dan Vladivostok	242
Naar het verboden eiland	247
Terug in Moskou	253
Aan tafel	261
Ondertussen in Melichovo	265
Typisch Russisch	272
De eeuwige Middeleeuwen	280
Dorpsgezicht	286
Theaterbezoek op een winteravond	291
De Lopachins van de eenentwintigste eeuw	295
Rusland als gekkenhuis	305
Reactionaire helden	307

Stalin revisited	310
Op de barricaden	317
Begin van een nieuw tijdperk	320
Een kwestie van volhouden	328
Knielen voor de farao in het Kremlin	332
Tussen de muggen	339
Bidden voor de machthebbers	343
Een schrijver die van klokgelui houdt	350
Jalta doet leven	355
Zaal nr. 6	364
Op bezoek bij graaf Tolstoj	371
Naar het buitenland	381
Laatste oponthoud	384
Een eigentijdse begrafenis	393
Vaarwel Aleksandra Aleksandrovna	397
Een roos op het graf	400
Woord van dank	405
Chronologie van Anton Pavlovitsj Tsjechov	407
Geraadpleegde literatuur	414

Het hondje van Tsjechov

Als een briesje kwam Rusland mijn leven binnenwaaien. Het was begin jaren zeventig en de vPRO zond *De dame met het hondje* uit, een zwart-witspeelfilm uit 1960 van de Russische regisseur Iosif Chejfits, gebaseerd op het gelijknamige verhaal van Anton Pavlovitsj Tsjechov.

Dat er een Russische speelfilm op televisie werd uitgezonden, was iets bijzonders. Zeker voor een jongen van twaalf.

Een jaar eerder had ik de ВВС-serie over Tolstojs *Oorlog en vrede* gezien. Het was mijn eerste serieuze kennismaking met een Russische schrijver en met een van de belangrijkste periodes uit de Russische geschiedenis, die van de Vaderlandse Oorlog, zoals de strijd tegen Napoleon werd genoemd. De serie was zo goed dat ik meteen het 'boek van de film' kocht en het binnen twee weken verslond.

Maar van Rusland en de gewone Russen kreeg ik uit *Oorlog en vrede* vrijwel geen indruk. Tolstojs personages waren voor het overgrote deel schatrijke aristocraten, die permanent feest leken te vieren in weelderige paleizen en bij wijze van afwisseling met evenveel plezier ten oorlog trokken. Ze verschilden daarin niet van hun standgenoten uit Frankrijk, Pruisen of Engeland, die het leven net zo licht namen.

Hoe anders was dat alles bij Tsjechov, de schrijvende arts die leefde tussen 1860 en 1904. Ik merkte het meteen toen in de kerkende stilte waarmee Sovjetfilms uit de jaren zestig altijd beginnen, het logo van studio Lenfilm op het televisiescherm verscheen en de filmmuziek aanzwol. Als knisperend omgeslagen velletjes

oud papier verschenen de namen van de acteurs, de regisseur, de scenarioschrijver en de componist in beeld. En ineens was daar Jalta, een sprookjesachtig kuuroord aan de Zwarte Zee, aan het einde van die vermoeide en vooral lome negentiende eeuw, toen niemand zich nog kon voorstellen dat er ooit een revolutie in Rusland zou uitbreken.

In een cafeetje op de boulevard, waar hoofdrolspelers Ija Savina en Aleksej Batalov voor het eerst met elkaar aan de praat raken, lieten regisseur Chejfits en Tsjechov me op een windstille, warme zomerdag kennismaken met een tragiek van het leven die alleen in Rusland lijkt te bestaan en in een wervelwind alles en iedereen met zich meesleurt.

De dame met het hondje is het relaas van de plotseling opwellende verliefdheid tussen de naïeve Anna Sergejevna von Diderits en de bankier Dmitri Goerov, een cynische veertiger. De ongelukkig getrouwde Goerov versiert de tweeëntwintigjarige Anna, zoals hij waarschijnlijk al heel wat andere onschuldige vrouwen heeft verleid tijdens zijn eenmansvakanties.

Pas nadat Anna is teruggekeerd naar haar man in Saratov, een stad aan de Wolga, en Goerov opnieuw in de sleur van zijn gezinsleven in Moskou is beland, beseft hij op een avond, verveeld op de piano spelend, dat hij echt van Anna houdt. Hij heeft zoiets nog nooit eerder meegemaakt. Goerov reist naar Saratov, waar hij Anna opspoort. Bij de première van de Engelse musical *De Geisha* in het plaatselijk theater stapt hij tijdens de pauze op haar af. De geschrokken Anna, die haar slippertje wil vergeten, smeekt hem weg te gaan, maar Goerov gehoorzaamt pas nadat ze heeft beloofd hem in Moskou op te komen zoeken. In een afgelegen hotelkamer begint het echte drama, dat bij Tsjechov een gruwelijk open einde heeft.

Dankzij Chejfits' film ontdekte ik een schrijver met een scherpzinnig psychologisch inzicht, maximalisme, ongebreidelde hartstocht én een subtiele pen. Zijn personages waren gewone men-

sen, die zich vaak van hun kwetsbaarste kant lieten zien, vaak in de meest idiote situaties. Zo moest het er in het leven werkelijk aan toegaan, dacht ik.

En tegelijkertijd trok dat heftige van die personages me, alsof ik me in Tsjechovs wereld en in zijn eeuw meer op mijn plaats voelde dan elders. Ik begon daarom al zijn verhalen te lezen en liet me geleidelijk aan het Russische leven van alledag binnenvoeren, van winkeliers, boeren, kleine landheren met hun verwende vrouwen, liefvallige dochters en lanterfantende zoons. Permanent waren ze op zoek naar een levensvervulling, die ze nooit zouden vinden. Het was het begin van mijn liefde voor alles wat Russisch was.

Tsjechov liet me het Rusland zien van straatschoffies, boze veldwachters, bekrompen provinciale rechters, aan lagerwal geraakte professoren, melancholieke plattelandsdokters, en vooral dat van de vele kleine ambtenaren, die tot op de dag van vandaag het symbool zijn van de verlamdende Russische bureaucratie en als een zwerm vliegen iedere vooruitgang tegenhouden. Zo opende hij honderden deuren voor me en ontdekte ik wat er achter de schijnwerkelijkheid lag, die me door de autoriteiten werd gepresenteerd.

Toen ik in 2007 voor een periode van vijf jaar als correspondent voor *NRC Handelsblad* in Moskou werd gestationeerd, kon ik me in dat chaotische en voor een westerling moeilijk te doorgronden land geen betere gids wensen dan Tsjechov met zijn heldere en scherpe blik.

Tsjechov was zijn tijd ver vooruit. Hij leek geen last te hebben van al die vooroordelen die in de negentiende eeuw voor anderen heel gewoon waren. Ook had hij als geen ander oog voor de grote maatschappelijke problemen waarmee zijn land kampte. Door zijn brillette, een pince-nez, hoopte ik de vreemde wereld waarin ik terecht was gekomen beter te kunnen doorgronden. Was het niet mijn hoogleraar Ruslandkunde J.W. Bezemer geweest die

had gezegd dat je om Rusland, zowel dat van vroeger als dat van nu, echt te begrijpen nog maar het best zijn grote schrijvers kon lezen?

Rusland werd in 2007 geleid door president Vladimir Poetin, die zeven jaar daarvoor aan de macht was gekomen. In de eerste jaren van zijn bewind had hij met veel daadkracht een einde gemaakt aan de chaos die onder zijn voorganger Boris Jeltsin was ontstaan. De dynamische ex-KGB-officier leek vastbesloten zijn land te moderniseren.

Maar toen in 2003 oliemagnaat Michail Chodorkovski politieke ambities kreeg en een serieuze tegenstander van de heersende machtselite werd, ontpopte Poetin zich als een autocratische tsaar die geen tegenspraak duldde en met harde hand regeerde. Chodorkovski werd gearresteerd en op grond van valse beschuldigingen veroordeeld tot een lange gevangenisstraf. De grootse belofte van modernisering bleek al gauw een lege huls te zijn. Ik merkte dat Rusland nog altijd vastzat in dezelfde modder waarin het al eeuwen eerder was vastgelopen.

In de jaren waarin ik verslag deed van Poetins Rusland trok ik in Tsjechovs sporen van Moskou naar Sint-Petersburg, naar Jalta en het Tataarse kustplaatsje Goerzoeff op de Krim, naar Odessa, en van zijn landgoed Melichovo naar Nice, waar hij in het zachte klimaat probeerde te herstellen van zijn tbc. In Perm in de Oeral zocht ik naar de mistroostige provinciale omgeving waar zijn toneelstuk *Drie zusters* zich afspeelt. Het Siberische Tomsk deed hij aan op weg naar het eiland Sachalin, waar hij onderzoek deed naar het lot van de gevangenen, die er in mensonwaardige omstandigheden leefden. In Vladivostok nam hij de boot terug naar Europa. Ik ging naar Taganrog aan de Zee van Azov, waar Tsjechov in 1860 werd geboren en waar de basis voor zijn kunstenaarschap werd gelegd, en naar het kuuroord Badenweiler in het Zwarte Woud, waar hij in 1904 aan de tering overleed. Overal waar ik kwam, zag ik Tsjechovs helden. Alsof

Rusland en zijn archaïsche rariteitenkabinet in al de jaren niet waren veranderd.

Het viel me op dat Tsjechovs eerste verhalen geestig van aard waren. Naarmate hij ouder werd, werden ze uitzichtlozer, waardoor je ze eigenlijk niet achter elkaar kunt lezen zonder er ellendig van te worden. Steeds wranger was ook het Rusland dat hij liet zien, steeds krachtiger zijn overtuiging dat het bestaande maatschappelijk systeem net als hijzelf aan een ongeneeslijke ziekte leed.

Zo dacht de liberale intelligentsia er ook over. Maar Tsjechov wilde aanvankelijk niets met die soms heftig debatterende groep te maken hebben, om de eenvoudige reden dat hij niet van intellectuelen hield en politiek hem weinig interesseerde.

De politiek-filosofische discussies van de intelligentsia stelden inderdaad weinig voor. Na hun studietijd schoven de meesten hun intellectuele idealen aan de kant in ruil voor een goedbetaalde baan in de ambtenarij. Ambtenaren krijgen er in Tsjechovs verhalen daarom vaak van langs.

Dat Tsjechov in zijn werk zelf geen politieke en maatschappelijke kwesties behandelde, kwam misschien wel door de strenge censuur die na de moord op tsaar Alexander II werd ingevoerd. Die censuur verbood de spot te drijven met hoge ambtenaren en de adel. Kritiek op de liberale intelligentsia was wel toegestaan, omdat die door het regime als potentiële tegenstander werd beschouwd. Dat is onder Poetin hetzelfde: het Kremlin probeert in tijden van verkiezingen de liberale oppositie tegen te werken door haar websites lam te leggen.

Als Tsjechov door zijn vrienden werd gevraagd of hij met het ontzien van de conservatieven en zijn kritiek op de intelligentsia wilde aantonen absoluut geen liberaal te zijn, antwoordde hij dat het hem er alleen maar om ging de leugens van die zogenaamde helden aan de kaak te stellen. Valse profeten als journalisten, literatuurcritici (die Tsjechov nog het minst kon luchten) konden

bij hem altijd op een stevig literair pak ransel rekenen. Hij had een hekel aan de valse ijdelheid van quasiliberaal geesten, die ter meerdere glorie van zichzelf vooral uit waren op de gunst van het grote publiek. Tsjechov was een echte Russische liberaal: iemand die opkomt voor een rechtsstaat, voor respect voor de grondwet, voor de vrijheid van meningsuiting, voor een democratisch staatsbestel.

En al zou hij zichzelf aanvankelijk nooit als liberaal hebben gekarakteriseerd, de maatschappelijke ontwikkelingen in de wereld duwden hem uiteindelijk toch in liberale richting. Toen hij in 1898 in het openbaar partij koos voor Alfred Dreyfus, de Franse officier van Joodse afkomst die vier jaar eerder tot levenslang werd veroordeeld wegens spionage voor Duitsland, veranderde hij zelfs van een apolitieke kunstenaar in een fanatieke activist. De affaire deelde Frankrijk in tweeën, maar deed ook bij de intelligentsia in Rusland heel wat stof opwaaien. Verontwaardigd over het lot van Dreyfus en overtuigd van zijn onschuld, schaarde Tsjechov zich aan de kant van zijn Franse collega Émile Zola, wiens pamflet *J'Accuse* diepe indruk op hem maakte. Door die stap te zetten werd hij in Rusland de beroemdste aanhanger van de strijd voor fatsoen en rechtvaardigheid die eind negentiende eeuw in West-Europa woedde.